

AZ ÁLTALÁNOS ÉS HATÁROZOTT IGERAGOZÁS KEVEREDÉSE A XVI–XIX. SZÁZADI ERDÉLY BESZÉLT NYELVÉBEN

B. GERGELY PIROSKA

1. A határozott és általános ragozás keveredése megjelölést – másokhoz hasonlóan – arra a morfoszintaktikai jelenségre használom, amely az igealak és kötött vagy szabad tárgyi bővítménye közötti determinatív egyeztetés érvényes szabályrendszerétől való eltérésben, illetve ingadozásban nyilvánul meg.

Bár e jelenség történetének főként középmagyar kori szakaszával kívánok foglalkozni, szükségesnek tartom jelezni, hogy e jelenség mai nyelvünkben sem ismeretlen. Mint egyes nyelvjárások alaktani/mondattani jelenségét bizonyos eseteit (főleg a többes szám első személyű *-unk*, *-ünk* igei személyrag tárgyas ragozású használatát és a főnévi igenévi tárgy melletti tárgyas ragozást) számon tartják a régebbi és az újabb nyelvjárástani összefoglalások (Horger 1934: 152, 165; Kálmán 1966: 55, 59; Imre 1971: 323; Szabó 1996: 88, 93). Nyelvföldrajzi elterjedését a T_1 személyragjának vonatkozásában a nyelvterület nyugati (baranyai, zalai, nyitrai) és keleti (bihari, szolnoki-dobokai, hétfalusi) nyelvjárási pontjairól is jelzik; a főnévi igenévi tárgy melletti tárgyas ragozást pontosabb behatárolás nélkül a palóc nyelvjáráshoz és Erdély területéhez kötik (l. még Benkő 1988: 217; Márton 1956: 466, 1960: 50). Sőt a ragozáskeveredésnek a fentieknél több esetére vonatkozó újabb nyelvjárási példaanyagot is ismerünk elsősorban a Maros menti Magyaróról (Gálffy 1977: 65, 1979: 12–3).

Mindezek alapján valószínűnek tarthatjuk, hogy ha a mondattani jelenségek nyelvjárási szinten is nagyobb figyelmet kapnak majd, az általános és határozott ragozás keveredésének mind térbeli, mind időbeli kiterjedéséről, valamint koronként változó okairól is teljesebb képet nyerhetünk. Ehhez kíván e dolgozat is hozzájárulni.

A két ragozás használati szabályainak kialakulásával és változásaival foglalkozó gazdag nyelvtörténeti szakirodalom (csak a szintézisekre vonatkozóan Klemm 1928–1942: 123–32, 495; Berrár 1957: 90–1; TNyt. 1: 154–9; TNyt. 2/1: 225–32; TNyt. 2/2: 280) az általános szabályok rögzülése mellett kitér röviden az ezektől való eltérésekre is különösen a névelők kialakulásával és használatuk terjedésének fokozataival kapcsolatosan, illetve a már említett nyelvjárási szinten megőrződött jelenségek történeti előzményeit nyomozva (erre nézve l. legújabban Juhász 1999).

A ragozáskeveredést a kutatás előterébe Bárczi Géza, majd nyomában Abaffy Erzsébet állította. Először Zrínyi költői-írói nyelvében való gyakori jelentkezésére terelődött rá Bárczi figyelme (1956), és ebből kiindulva archaizáló célzatú írói stílusajátságnak tekintette, melyet Zrínyi XVI. századi stílushagyományként elevenített fel. Főként Heltaitól és Bornemisztól, de más korabeli és későbbi íróktól is (Pázmány, Mikes, Gvadányi, Arany, Vörösmarty) idéz példákat a ragozáskeveredés Zrínyinél előforduló számos esetére, sőt már e tanulmányában bőségesen hoz analóg példaanyagot a kódexekből is. A következő e kérdésnek szentelt tanulmánya (1958) a jelenség régebbi gyökereit, főleg XV. századi állapotát tárja fel, rendszerbe foglalja az akkor

érvényes használati szabályokat és az ezektől eltérő ingadozásokat. Az eltérések közt megkülönböztet olyanokat, amelyek más, a maitól eltérő szabály érvényességére mutatnak, gyakrabban előforduló, tehát némiképpen tipikusnak mondható ingadozásokat és végül egyszerű kisiklásokat, nyelvi hibákat (i. m. 258). Tipikusnak – vagyis e korra jellemzőnek – a következőket tekinti: a) a *mond* és más vele rokon jelentésű igékkel kapcsolatos ingadozások az idéző mondatokban, b) a határozott névelő történetével összefüggő (értelmi, illetve alaki egyeztetésből adódó) eltérések, c) a partitivusi és a főnévi igenévi tárgy melletti igealak ingadozásai, d) a különböző névmási, illetve névmási jelzős tárggyal kapcsolatos igealak ingadozásai, e) a tárgyi mellékmondatra utaló igealak ingadozásai. A szórányosabban előfordulók között a szabálytalan ragozás még több más esetét is említi. Ugyane tanulmányban foglalkozik behatóbban a ragozáskeveredés egyes eseteinek feltehető okaival is. Ezekről összefoglalóan azt írja: „a tárgyas igeragozás használatában nemcsak alkalmi kisiklások akadtak, hanem a maitól eltérő szerkezetmódok megbomlása következtében, továbbá hangtani fejlemények eredményeképpen, sőt alkalmasint eltérő szerkesztésmódok között régóta folyó és még le nem higgadt harcok miatt már a XVI. század előtt is volt el nem hanyagolható ingadozás” (i. m. 270). Az eltérések, ingadozások konkrét eseteit leggyakrabban az értelmi vagy az alaki egyeztetés felülkerekedésével és rokon szerkezetek egymásra hatásával magyarázza, ritkábban említi a mondat szerkesztést, szerkezetvegyülést mint a ragozáskeveredés lehetséges tényezőjét. Noha elsősorban kódexszövegekre és a XVI–XVII. századi írói nyelvre alapozta vizsgálatait, a beszélt nyelvben is feltételezte e jelenség meglétét. „Kétségtelen” – írja –, „hogy ilyen elhajlás a szabályoktól csak úgy volt lehetséges, ha – persze kisebb mértékben – a beszélt nyelv is ismert a használatban bizonyos ingadozást” (i. m. 257).

Abaffy Erzsébet, aki a XVI. századra vonatkozólag több tanulmányban folytatta Bárczi ez irányú kutatásait, már többféle szövegtípusra, az írói nyelv mellett főleg misszilis szövegekre terjesztette ki vizsgálatait (Abaffy 1964, 1965, 1982). Eredményeit így összegzi: „Attól, hogy ez a típus¹ elsősorban misszilisemben fordul elő, arra következtethetünk, hogy a mindennapi beszélt nyelv élhetett vele, nyelvjárási sajátosság volt, abból pedig, hogy soproni és zalai szövegekben egyaránt megtalálható, arra, hogy a Dunántúl elég nagy területén ismert lehetett” (Abaffy 1965: 324).

A TNyt. a kései ómagyarból szintén jelzi a két ragozás egymásba átszövődésének néhány esetét, de területi vonatkozásairól már nem ejt szót. Az idézett példák is mind misszilisekből, tehát a beszélt nyelvet tükröző forrásokból valók. A jelenség legtöbb esetét pedig mondatátszövődésből támadt zavarnak minősíti (2/1: 232; 2/2: 283–5). A két ragozás használati szabályainak leírásakor egyébként a TNyt. az állítja, hogy „A kései ómagyarban néhány esettől eltekintve kialakultak, illetve megszilárdultak az általános és határozott igeragozás szabályai” (2/2: 280).

2. Magam az Erdélyi magyar szótörténeti tár szerkesztése közben figyeltem föl e jelenségre, és az elem kerülő példákat évek óta gyűjtöm. Ebből korábban már be is mutattam néhány típust azzal a konklúzióval, hogy az általános és határozott ragozás

¹ Ti. a ragozáskeveredés

keveredése éppúgy élt a magyar nyelvterület keleti felén, mint a Dunántúlon; időben sem volt korlátozott, nemcsak a XVI–XVII századból, hanem ezt követően is bőven van rá példa. Végül a SzT. irodalom alatti, zömében az egykori beszélt nyelvet tükröző forrásanyaga azt is megerősíti, hogy e jelenség legtöbb esete a szóbeli kommunikáció során keletkezett, és onnan terjedt, ezért a beszélt nyelvhasználat bárhol és bármikor előfordulható sajátosságának tekinthető (Gergely 1997). Jelenlegi dolgozatom jóval nagyobb példaanyagra épül, de nem lépi túl a SzT. nyelvföldrajzi határait. Időbeli határai is megegyeznek a SzT-ével, vagyis a XVI–XVIII. századból való adataim zöme, de nem zártam ki a XIX. századiakat sem, hisz e jelenség továbbélését tükrözik. A SzT. jellegéből következően a ragozáskeveredés itt bemutatandó esetei szinte kizárólagosan az egykori beszélt nyelvet tükröző vagy ahhoz igen közel álló szövegekben jelentkeznek. Ezért magyarázatukban, érthetően, nagyobb mértékben veszem tekintetbe a beszélt nyelv sajátosságait, többek közt a beszédsszituáció hatását a nyelvhasználatra, azaz a mondat/szövegalkotás bizonyos pragmatikai tényezőivel is számolok.

A ragozáskeveredés eseteit két nagy csoportban fogom bemutatni: a) amelyben a határozott ragozású igealak tér el használati szabályaitól, b) az általános ragozású igealak nem felel meg használati szabályainak. E csoportokon belül a tárgy szófaji/szerkezeti típusait veszem sorra.

3. Az a) csoportra, a határozott ragozás használati szabályaitól való eltérésre összességében is kevesebb példát találtam, mint az általános igealak szabálytalan használatára.²

A *vonatkozó névmási tárgy* melletti határozott ragozású igealakra gyűlt össze viszonylag a legtöbb példám. 1600: „Arra azt mo(n)da, hogy tiz forint hean, Zaz forintra zalagos feöldei wadnak *melliet* az Bodogh Janos saiat penzewel *zerzettuk*, kit vgian nem Abasfalwan kereset” [UszT 15/142 Zent Martoni Isthwan Balas ns. vall.]. 1648: „juh és bárány czávalt beöris találatott az házak heán nr. 81...*Mellyeket* ...megh *eötte* nagyobb reszint az molly” [Komána F; UF I.933. nagyobbbrészint al.]. 1653: (A brassaiak) „Garast is veretének a rebellio alatt, *melyet* az egész országban mindenütt *elveszik* *vala* parancsolat nélkül” [ETA I. 109 NSz.]. 1805: „Ezen Erge a 'régi időb(en) Halas, és Csikos Tos helyly volt, ...*a mellyet* a 'régi időben a ' Sáté, Nád és Bokrok miatt, senki nem *használhatta*” [Dés; DLt nád l. al.]. 1823–1830: „vagynak az hegynek mindenik aljában kerék talpaló vasak, *melyet* a hegynek innetső aljában *felteszi* a szekeres, s leereszkedvén rajta, a tulsó fogadóban *hagyja*” [FogE 254 keréktalpaló al.]. 1834: „Nagy Mozes... Moska János zsellére 51 Esztendős, *melyet* a keresztelő Könyüből *tudja*” [F. csernáton Hsz; HSzJP keresztelőkönyv al.].

Ezek az álvonatkozó szerkezetek közé tartozó ún. áljelzői mellékmondatos alakulatok. Második mondatuk az első mondatból (meg a szituációból) ismert, tehát határozott tárgyat implikál, és az ige határozott ragozása explicit módon éppen ezt

² A történeti adatokat a SzT-beli formájukban, azaz zárójelbe tett lokalizációs és forrásjelzetükkel együtt idézem. A zárójeles részt kibővítettem azzal a címszóval, amelyben az idézett adat található, így: keréktalpaló al. A szerkesztés során kiostált, illetve még kéziratban levő szerkesztményekből származó adatoknál ez hiányzik.

fejezi ki. Viszont a beszélt nyelv láncszerű mondatfűzését forikus jellegével jobban szolgálja a grammatikailag határozatlan vonatkozó névmási tárgy (*melyet, amelyet*), így ez kerül az implikált határozott tárgy (*azt, ezt*) helyébe. Ennek következménye a határozott ragozás használatának grammatikai szabálysértése a fenti esetekben.

Egy másik, viszonylag gyakoribb módja a két ragozás használati szabályaitól való eltérésének a *szerkezetkeveredés*. Minthogy erre jóval több példát találtam az általános ragozású igealakok körében, elemzésükre ott térek ki, itt csak bemutatok egy-két olyan példát, amelyben a szerkesztésváltás a határozott igealakot hozza felszínre. 1568: „Tordan Egy szallason volt, Andras Katoual, es Andras Kato valamy penzt kezd keresni, *kyth azt monga volt* hogy el vezet Es Talal az gazda szolgálja meg negyed fel talert s *mond* Andras Kato hogy eoue” [Kv; TJK III/1. 233 negyedfél I.1. al.]. E szövegrész egy tanúvallomást rögzít, benne a szóbeli megnyilatkozás során történt mondat szerkesztés-váltás vetül ki. A beszélő a régiségben rendkívül gyakori és ma is elég általános (Büky 2000.) *úgymond* idéző mondatfajtát akarja kapcsolni az előzményhez a vonatkozó névmással (*kit úgy mond*), de azután mégis az idéző mondat másik fajtáját (*azt mondja*) választja, hogy az *azt* névmási utalószó kataforikus funkciójával a tárgyas mellékmondatban foglalt főmondanivalóra (a pénz elvesztésére) irányítsa a figyelmet. A vallomástevő részéről szándékos szerkesztésváltás két, tartalmilag rokonértelmű, de a determináltság tekintetében eltérő szerkesztésmódot követő mondatfajta „ütközéséből” keletkezik, a kommunikáció tartalma szempontjából fontosabbik szerkezet kerekedik felül, az igealak ragozása ezért nem a vonatkozó névmási tárggyal egyeztetődik.

Talán szintén szerkezetkeveredés állhat a háttérben annak, hogy saját határozott tárgy nélküli, illetve tárgyatlan igéből alakult *főnévi igenévi* (tehát grammatikailag határozatlan) tárgy mellett határozott ragozású igealak áll a következő példában: 1814: „Gróf Teleki Ádám úr eő Nagysága Mlgs Vajna Antalné Asszonynak a legkisebbik Leányával *szereti barátokozni*” [Ne; TSb 12 legkisebbik al.]. Feltehető a következő szerkezetkeveredés: *szereti*, hogy barátokozzék x *szeret barátokozni*. A határozott ragozással elindított tárgyi mellékmondatos szerkesztés *szereti, hogy barátokozzék* a főnévi igenévi tárgyas szerkesztésmódba csúszik át. Minthogy azonban a ragozáskeveredés legjellemzőbb esetenként épp ez található meg a mai erdélyi nyelvjárásokban pl. „Keszte az eső szemeregni. Fódni nem *szerette*” (l. a föntebbi hivatkozásokat), sőt előfordul Heltainak és Mikesnek az élőnyelvi használathoz közel álló írói nyelvében is (Bárczi 1956: 213; Szathmári 1991: 305), semmiképpen sem tekinthetjük egy alkalmi beszédsszituáció „termékének”.

A partitívusi (a régiségben *-ban/-ben* ragos) tárgy mellett olykor megjelenő határozott ragozású igealakra anyagomból a következő két példát választottam: 1711: „Tudom, hogy a kérdezett *marhák(ban)* a kik meg maradtak volt Gjergjob(an) Lázár Ferenc vr(am) *öszve gyütteté*” [Csomafva Cs; WLt Mich. Csata (42) pp vall. ki al.]. 1711: „akik imitt amott meg maradtanak volt azon *marhák feliben* (így!), Lázár Ferentz vr(am) *fel gyütteté*” (Újfalu Cs; WLt. ki al.). Ez a két tanúvallomás tartalmilag azonos eseményről, de két különböző személytől származik. (A szövegeltéréseken kívül erre külső tények: a két szomszédos falunév, valamint az is utal, hogy csak az első nevezi meg a vallomástevőt, a második nem). A partitívusi tárgyas szerkezet nyelvi

megoldásában azonban lényeges azonosság mutatkozik. Mindkettőben a *-ban/-ben* ragos partitívusi tárgy mellett (*marhákbán, akik megmaradtak volt – akik megmaradtanak volt, azon marhák feliben*) határozott ragozású igealak van (*összegyűjteté, illetve felgyűjteté*). A jelzői mellékmondatban foglaltak (*akik megmaradtak volt Gyergyóban – akik imitt-amott megmaradtak volt*) a tárgyat logikailag határozottá teszik, ez fejeződik ki az igealakon, de a tárgyfogalom partitívusi jellege is fennáll, s ez grammatikailag általában határozatlan. A tárgyfogalomnak ez a kettős jellege, mely a valóságban és a mondat szemantikai és szerkezeti szintjén is expliciten jelen van, eredményezi e kevert hibridszerkezetet. Még a távolabbi mondatkörnyezetben determinálódott tárgyfogalom hatása is határozott igealakot eredményezhet partitívusi tárgy mellett, mint az itt következő példában. 1562: „Mostanis kérem kegelmedet Minth Regi vramat, kit En kegelmednek megj zolgalhassak Jm Kwltem otth forintot valamint *Joban Zerezhety kegelmed ... es legenek zepek*^a En kegelmednek Nagyoban zolgalok” [Joan Thorma comes. com. Zolnok interiors Gr. Timar besz-t-i bíróhoz. – ^aTi. a rókamálók].

Szófajiság és szemantikai jelleg ütközik a *minden* általános névmási tárgy melletti igealak determinált és indeterminált ragozásának ingadozásában. A névmások, amelyek tartalmilag a szituáció és a szövegkörnyezet révén telítődnek, többségükben indeterminált tárgyas szerkezetekben állnak. A *minden* ‘összes, valamennyi’ jelentésben azonban az adott szituációban lényegében szemantikailag determinálttá válhatik (és legtöbbször azzá is válik), s ez egy determinált tárgyas szerkezetben grammatikailag csak a szerkezet igei alaptagján juthat kifejezésre, minthogy a névmások többsége nem kaphat névelőt. Egyik példában a *minden* névmás maga a tárgy, a másokban névmási jelzője a tárgynak. 1573: „eo k az polgár vram. Senkitwl az 1000 forintra valo adoba cedwlat eo.k. Be Neh vegienek hanem *Mindent penzwl aggvak meg*” [Kv; TanJk V/3. 72b minden II. 5 al.]. 1652: „Tudom asztis, hofi *mind(en) eorokseget* az mely az Rakosi hataron vagion Barla Miklos *birta*” [Asz; Borb. I.amely II. al.]. Az első esetben a mondatelözményben szerepel (*1000 forintra való adó*), a másodikban az utólag értelmezőként csatlakozó mellékmondatban pontosítódik (*amely a Rákosi határon van*) a *minden* névmás tartalma, mely a mondat végén álló ige határozott ragozású alakját (*aggya, birta*) indokolhatja. A következő példában mindkét szerkezet egy mondaton belül jelentkezik, az igealak határozott ragozása nem a tárgy-funkciót önállóan betöltő (*mindeneket*) névmáshoz, hanem az ezt értelmező, jelzős névmási szerkezethez igazodik: 1602: „Im az en vram előtt *mindenekett* Nektek *hagiom minden Joszagomott* eroksegemmet az penzen veottet” [Kászonimpérfalva Cs; BCs lelemes al.].

Még egy mondatátszövődéses példát hozok a határozott ragozás, úgymond, szabálysértő alkalmazására. Ezzel tudniillik majd a másik irányú keveredés számosabb példaanyagán foglalkozom. 1831: „ekkor kérdeztem Vonutzot a gujást hogy ki lován ülne, *mellyetis* hogy mellyik Meszárostol kapta *meg mondotta* de meg felejtkeztem rolla, *kijenek lenni mondotta*” [Dés; DLt 332.12 ki 1.3.al.] A függő idézet (*melyik meszárostól kapta*) beékelődik az idéző mondatba (*amelyetis megmondott, ill, megmondotta*).

A ragozáskeveredés eddig bemutatott többé-kevésbé indokolható esetei után álljon itt egy olyan példa is, amelyben a határozatlan tárgy mellett minden különösebb indok nélkül szerepel határozott igealak: 1663: „Gyalomhoz valo *koteleket* szerezz *kegyelmetek*” [HSzj. gyalom al.].

4. A továbbiakban a ragozáskeveredés fordított irányáról lesz szó vagyis olyan tárgyas szerkezetekről, amelyekben a határozott tárgy mellett általános ragozású igealak van. Ennek hátterében gyakran mondatátszövődés áll, olykor társulva még más ragozást módosító tényezőkkel.

Az alábbi példában az ige tárgyi mellékmondatot vezet be, ugyanakkor főhírtéknél fogva határozatlan tárgyak kerülnek eléje, a mondat élére. 1645: „Eöreg h kanderokot es vas fazekokat *tudok* hogj ualanak” [Szárhegy Cs; LLt.Fasc. 120 hogy I.3. al.]. Az aktuális tagolásnak megfelelő átrendeződés következménye a *tud* ige általános ragozású alakja (*tudok*), mely a főhírt hordozó határozatlan tárgyakhoz (*kanderokot, vasfazekakot*) és nem a tárgyas mellékmondatához (*hogj valának*) igazodik.

Az aktuális mondattagolásban kiemelt partitívusi tárgy is eltérítheti az igealakot a tárgyi mellékmondatától, mint a következő példában látható. 1592: „*az vrak keozwl talallianak* megh akkiket gondolnak” [Kv. TanJk I/1. 181 aki I. al.]. 1640: „Lopását én tudom, hogy Köteles Péternével felverték vala az csonka görög ládáját s abbul egyet mást ki vettek volt...Mastul eleget hallok, s hallottam is, de nem *tudok bele ki igaz s ki nem*” [Mv; MvLt 291.233a ki I.7. al.].

A következő mondatban a *tulajdonít* ige kettős vegyértékéből (vmit, vminek) a kötött határozói bővítmény fontosabb a beszélő számára, mint a tárgyi (ez ti. a beszélőpartnernek számára ismert). 1767: „ha valamiképén..terminusra a pénzt el küldeni nem lehetne tehát ne egyebnek hanem az lehetetlenségnek *tulajdonítson*” [Ks 96 Haller János lev. lehetetlenség al.]. A feltételes jellegű tárgyi mellékmondat a mondategészben téma szerepű, a kötött határozói bővítmények (*ne egyebnek, hanem a lehetetlenségnek*) viszont az újságoló részbe tartoznak, ennek hatására szerepel az ige a kötött határozónak megfelelő általános ragozású formában.

Ha halmazott tárgyú a mondat, szintén a tartalmilag fontosabbik hatásának érvényesülését látjuk a következő példák igealakjaiban: 1602: „*az magam lelemessit* kit en kerestem, zerzettem *mindeneket* Nektek *hagvo(m)*’ ... en az magam lelemessiben sarinanak (!) semmit Nem hagiok” [Impérfva Cs; BCs lelemes al.]. 1613: „Eo felsege^a *minden rendekett*, ez orzagban az *haro(m)* *nemzetett le cziendesiczen*” [KJ-Báthory Gábor; keres 13. al.]. Mindkét esetben az ige ragozása az először elhangzott fontosabbik tárgy jellegét követi és nem a közvetlenül mellette levőét, mely csupán értelemszerűen bővíti az elsőt.

A kettős tárgyas szerkezetekben a főnévi igenév határozott tárgya mellett az *akar* és a *merészel* igei alaptag általános ragozására találtam példát. 1653/1655: „*akarok Ozdi Uramat* e dologh felől megh *talalni*, de honn nem lévén el mulék” [Kv; CartTr II, 874 e mut. nm.I. al.]. 1743: „senki penig *se egyik se másik fát* el darabolvan le hempelgetni ne *merészellyen*” [Torockó; Tlev 10/1 lehempelget al.]. E kettős tárgyas szerkezetekre nyilván a tárgyként egyedül álló főnévi igeneves szerkezetek (*akarok találni, ne merészeljen lehempergetni*) analógiája is hathatott (rokonszerkezetek közt

ez nem ritka), ugyanakkor ezek az igék azok közé a tranzitív igék közé tartoznak, amelyek átmeneti szerkezeteket alkotnak a tárgy és határozó között (TNyt. 2/2: 219). A tárgy cél, törekvés jellege a fenti mondatokban is érzékelhető.

A közlést, mondást jelentő igék igen gyakran idéző mondatban, tehát kötelező tárgyi mellékmondatdal együtt szerepelnek, mégis egyesek, különösen a *mond* általános ragozású alakban áll. Történeti vonatkozásban Abaffy Erzsébet foglalkozott velük igen alaposan (1982). Közülük a *parancsol* ige SzT-beli adatait néztem át a tranzitív és az intranszitiv használat szempontjából. A kétféle igealak nagyfokú ingadozását figyelhetjük meg az egész középmagyar koron át, sőt azon túl is. Íme két példa a XVII. századból. 1615: „*parancziollja* eó Nga; hogy az mely bizonyosságokat mi előnkben hina..., azoknak hűt szerent ualo uallasokat be uennók” [Szentgyörgy Cs; BLt.3]. 1684: „Nagod... *parancsol*, hogy az kiket az D(omi)na Exponens előnkbe statualtat, meg vallatnok hűt szerint” [Csíkszentmihály; Borb.II.].

Még a határozott igeragozás két alapszabályának tekintett esetben (TNyt 2/2): a birtokos személyjeles és a határozott névelős tárgy mellett is előfordulhat általános ragozású igealak.

A birtokos személyjeles tárgy az ilyen példák többségében témaként, a mondat első részébe kerül, az ige általános ragozású alakja pedig követi. 1679: „Brassóban való vásárlását oda valo proventus penzen ez szerent *administralt* [UFII. 392 proventus-pénz al.]. 1731: „Simon Istvan Tavalyi Csatani Ispán Atyánkfia, amely Nemes Város *buzáját ki osztott_volt* intra 8vum fel szedgye, s adja által mostani. Csatáni Ispán Atyankfianak” [Dés; Jk. 422a proventus al.]. 1826: „Mely *edgvezésünköt* oly véggel *kívánunk* sepsiszentgyörgyi bíró Király József urammal közölni, hogy...” [Árkos Hsz; RSzF. 118. levél al.]. De van példa arra is, hogy az általános ragozású igealak megelőzi a birtokos személyjeles tárgyat. 1570: „Kazas Albert palotthay... Vallya, hogy Mykor Az Moldoway olahok ky Jeottek volt az orszagba. Az kor *hozot(!) volt* Silvester Takach hazahoz oltalamra Az *falw kehleyt*” [M.palatka K; TJk III/2. 163 oláh II. 2. al.]. 1786: „hallam oda ismét az ház ropogását, de *hallék* bizonyos emberek *pustogását* is, de kik voltak, nem esmérhettem meg” [Berekeresztúr MT; BetLt 6 Marosán Mihály (23) lib. vall. pustogás al.]. A határozott ragozás helyetti általános ragozás használatának ezek az esetei valószínűleg több okra vezethetők vissza. Néhányukba talán pótlólag, pontosítólag toldotta be a beszélő a birtokos személyragos tárgyat, és az eredetileg a határozatlan tárgy szerint induló mondatban az igealakot már nem igazította ki. Főleg azokra a példákra lehet ez érvényes, amelyekben vonatkozó névmási jelzője van a birtokos személyragos tárgynak (*amely Nemes Város buzáját ki osztott volt; mely egyvezésünköt kívánunk közölni*) vagy az utolsóban (*hallék bizonyos embereket*) a *pustogását* hozzátoldásával válik kevertté a mondat ragozás szempontjából.

Végül a határozott névelős tárgy mellett előforduló általános ragozású igealakokra lássunk néhány példát. 1592: „Eo kme versendy Janos *fel vesze(n) az_Evictorsagot*, hogy mindenek elle(n) Zalanczj vramoth megh oltalmazza benne^{an}” [Pókafva AF; JHB XXV/38 –^a A földbirtokban. minden II. 1.B. al.]. 1639: „mondotta eo nekik hogy bizony bánom aszony nepek hogj az *szeöleöket* kerestül kasul *jartok*” [Mv; MvLt 291. 182a. keresztül-kasul 2. al.]. Mindkét példában az ige egy kötött szókapcsolat része: a

közhasználatú *keresztül-kasul jár* és az egykori jogi szaknyelvben) élt *eviktorságot felvesz* 'szavatosságot vállal'. Talán ezeknek az állandósult szókapcsolatoknak az alakja, melyben az ige általános ragozása, befolyásolhatta, hogy mondatba illesztésükkor a határozott tárgyas szerkezetben is alapalakjukban használták őket. Persze az is lehetséges, hogy az *szőlőket keresztül-kasul jártok* rokon szerkezetek keveredéséből született (a *szőlőkön keresztül-kasul jártok* x a *szőlőket keresztül-kasul járjátok*).

5. A két ragozás keveredésére vonatkozó szövegrészletek eddigi elemzése alapján bizonyos következtetéseket vonhatunk le e jelenség jellegére és jelenlétére nézve a XVI–XIX. század erdélyi nyelvhasználatában.

Először is megállapíthatjuk, hogy a SzT-nak a nyelvterület keleti felére vonatkozó, rendkívül gazdag XVI–XIX. századi nyelvi forrásanyagában a két ragozás keveredését tükröző adatok szórványosak, ritkák a szabálykövető formák tömkelegével szemben.

Az ómagyarból jelzett tipikus esetek közül a logikailag (úgyis mondhatnánk, hogy a beszélőközösség közös valóságismeretében) határozottnak minősülő, de alakilag határozatlan lexikális elemek (Bárczi 1958: 257–60; TNYt. 2/2: 280–2) a következő korszakra már többnyire megszilárdult névelőhasználat folytán grammatikailag is szabályosan egyeznek a megfelelő igealakokkal. Még azokra a szócsoportokra nézve is érvényes ez a SzT. anyagában, amelyeket Abaffy még a XVI. század eleji dunántúli nyelvhasználatban is az ingadozók közé sorolt (pl. méltóságnevek, népnevek, fegyvernevek, egyes elvont főnevek stb. Abaffy 1964: 16–9). Korabeli nyelvföldrajzi különbségre vallana ez? Nyilván alaposabb nyelvjárástörténeti kutatásokra van szükség e kérdésben.

A ragozás ingadozó használatának többi, gyakoribb esete közül a vonatkozó névmási és a *minden* általános névmási vagy ilyen jelzős tárgy, a partitívusi tárgy, a főnévi igenévi tárgy, a tárgyi mellékmondatra utaló – különösen közlést jelentő – igei állítmány „szabálytalan” ragozása az ómagyarkori állapot folytatásának látszik a tölem vizsgált időszakban is. Esetleges arányváltozásuk korszakonkénti fölmérésére azonban egy teljességre törő vizsgálatra lenne szükség.

Végül vannak olyan esetei a „szabálysértő” ragozásnak (pl. névelős, birtokos személyragos, mutató névmási tárgy mellett stb.), amelyek mindkét korban szórványosak. A főként Zrínyi nyelvéből jelzett többi esetben pedig talán valóban feltételezhető a költői szabadsággal való élés az analóg példák gyarapításában.

Az a nyelvváltozat, azok a szövegtípusok, amelyekben e jelenség feltűnik, és ahonnan a rávonatkozó SzT-beli adatok valók, zömében a mindennapi nyelvhasználatot, a beszélt nyelvet rögzítő írásbeliség, kisebb arányban a helyi közigazgatás közéleti nyelve (törvénykezési, tanácsi jegyzőkönyvek stb.). Olyan jelenségnek tekinthetjük tehát, amely a beszélt nyelv talajából nőtt ki, és a beszéd sajátosságait implicálja. Azok a kutatók, akik szépirodalmi szövegekből is kimutatták (Bárczi Géza, Abaffy Erzsébet, Szathmári István), szintén hangsúlyozták, hogy élőnyelvi mintája, gyökere lehet e jelenségnek a szépírói nyelvben is.

Amikor e jelenség okai után próbáltunk nyomozni azoknak a szövegrészleteknek az elemzésével, amelyekben a szabálytól való eltérés jelentkezett, a szöveg vagy mondat szintjén olyan szerkesztésmódok kíséretében találkoztunk vele leginkább, mint a szer-

kezetvegyülés, az átszerkesztés, a mondatátszövődés, az aktuális mondattagolódásnak megfelelő szerkezeti átrendeződés stb. – olyan nyelvi jelenségekben tehát, amelyek a beszélt nyelvre fokozottabb mértékben jellemzőek. Ha pedig a mondatyszerkesztésnek főleg e sajátságaival fonódnak össze az érvényben levő szabályrendszerből való eltérések, akkor e jelenség indukátorai közül a pragmatikai tényezők is komolyan számbavehetők (Pléh–Siklaci–Terestyéni 1997). Azon túlmenően, hogy a szituációs kontextusnak, a beszédhelyzetnek, a beszélő szándékainak, szubjektív állásfoglalásának meghatározó szerepe van az aktuális mondattagolásban, olyan tényezőkre gondolhatunk még, mint a beszélő döntésváltoztatása a társas interakció során, mely gyors nyelvi szerkezetváltásra készíti, s ez különböző mondatyszerkezetek egybecsúszásával járhat; vagy a beszélőt a partner elvárásai arra készítik, hogy az ő számára legfontosabb tartalmi elemekkel kezdje a közleményt, ez gyakran vezethet mondatátszövődéshez. A beszédaktus sikerességének fontos feltétele a kommunikáció gördülékenysége, melynek egyik megnyilvánulása a beszélt nyelv mondatainak lezáratlansága, láncszerű továbbfűzése, mely álszerkezeteket, például áljelzői mellékmondatokat szül, ugyanakkor a névmási forikus elemek torlódását okozhatja. A beszéd során a közlemény egyes részeinek elhagyása vagy implicitté tétele azért és akkor lehetséges, ha a beszélőpartnerek közös valóságismerettel rendelkeznek („félszavakból is megértjük egymást”).

Az elmondottak összegezésekeképpen azt állapíthatjuk meg, hogy a határozott és általános ragozás ingadozásai, szabálytalanságai a XVI–XIX. századi beszélt nyelvet rögzítő szövegekben főként a beszélt nyelvhasználatra jellemző olyan mondatyszerkesztési sajátságokból adódnak, amelyek jelentékeny részben szituációs, kontextuális hatások nyelvi vetületeiként jönnek létre. Olyan nyelvhasználati jelenség ez, mely már nem része a két ragozás megállapodott szabályrendszerének, de nem is agrammatikus, pusztán nyelvi vétség vagy kisiklás, hanem esetleges következménye a beszélt nyelvhasználat során előállott mondatyszerkesztési módosulásoknak, amelyeknek előidézésében a pragmatikai tényezők jelentékeny szerepével számolhatunk.

IRODALOM

- Abaffy Erzsébet 1964: A tárgyas igeragozás XVI. századi használatáról, *Tanulmányok a magyar nyelv életrajza köréből. Bárczi-Emlékkönyv = Nyelvtudományi Értekezések* 40, 16–21.
- Abaffy Erzsébet 1965: Mondattani problémák a XVI. században. Az alanyi igeragozás használatáról, *Magyar Nyelv* 61, 323–6.
- Abaffy Erzsébet 1982: A mondat, közlést jelentő ígék szerkezete a XVI. században, *Magyar Nyelv* 78, 153–9.
- Bárczi Géza 1956: A tárgyas igeragozás használata Zrínyi műveiben, in Bárczi Géza–Benkő Loránd szerk.: *Pais–Emlékkönyv*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 206–14.
- Bárczi Géza 1958: A tárgyas igeragozás használatának történetéből, *Magyar Nyelv* 54, 257–70.
- Benkő Loránd 1988: *A történeti nyelvtudomány alapjai*, Budapest, Tankönyvkiadó.
- Berrár Jolán 1957: *Magyar történeti mondattan*, Budapest, Tankönyvkiadó.

- Büky László 2000: Az *úgymond* ige(alak) használatának múltjából és jelenéből, *Magyar Nyelvjárások* 38, 79–90.
- Gálffy Mózes 1977: A tárgy és a tárgyas szó szerkezet a marosmagyarói nyelvjárásban, *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* 21, 58–67.
- Gálffy Mózes 1979: Egyeztetési eljárások a marosmagyarói nyelvjárásban, *Magyar Nyelvjárások* 22, 9–26.
- B. Gergely Piroska 1997: Az Erdélyi magyar szótörténeti tár használhatósága a beszélt nyelv történeti vizsgálatában, *Magyar Nyelvjárások* 34, 65–74.
- Horger Antal 1934: *A magyar nyelvjárások*, Budapest, Kókai.
- Imre Samu 1971: *A mai magyar nyelvjárások rendszere*, Budapest, Akadémiai Kiadó.
- Juhász Dezső 1999: A történeti nyelvtan néhány kérdése a nyelv földrajz szemszögéből, in Büky László–Forgács Tamás szerk.: *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei* 1, *Magyar és finnugor mondat történet*, Szeged, JATE, Magyar Nyelvészeti Tanszék, 81–90.
- Kálmán Béla 1966: *Nyelvjárásaink*, Budapest, Tankönyvkiadó.
- Klemm Antal 1928–1942: *Magyar történeti mondattan*, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia.
- Márton Gyula 1956: Az igealakok szerepe a Borsavölgyén, in *Pais-Emlékkönyv*, Budapest, Akadémiai Kiadó, 458–66.
- Márton Gyula 1960: Az igealakok szerepe a Fekete-Körös völgyében, *Magyar Nyelvjárások* 6, 44–55.
- Pléh Csaba–Siklaci István–Terestyéni Tamás 1997: *Nyelv, kommunikáció, cselekvés*, Budapest, Osiris.
- Szabó Géza: 1996: *A magyar nyelvjárások*¹⁰, Budapest, Tankönyvkiadó.
- Szathmári István 1991: Mikes és irodalmi nyelvünk, *Magyar Nyelv* 87, 298–306.
- SzT = *Erdélyi magyar szótörténeti tár* 1–10, Anyagát gyűjtötte és szerkesztette Szabó T. Attila (1–6), szerk. Vámszer Márta (7–10), Bukarest–Budapest–Kolozsvár, 1975–2000, Kriterion, Akadémiai.
- TNyt = Benkő Loránd szerk. 1991–1995: *A magyar nyelv történeti nyelvtana* 1, A korai ómagyar kor és előzményei 2/1, A kései ómagyar kor: morfológia 2/2, A kései ómagyar kor: mondattan – szöveggrammatika, Budapest, Akadémiai Kiadó.